

INDIVIDUAL-TIPOLOGIK FARQLAR VA ULARNING SHAKLLANISHIGA TA'SIR QILUVCHI TURLI OMILLAR

Gulimehr Ibodova

Buxoro davlat pedagogika instituti "Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

ibodovagulimehr@buxdpi.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8081579>

Annotatsiya: Ushbu maqolada bir nechta omillar ta'sirida shakllanadigan shaxslarning psixologik farqlari va ularning shaxsiyatining rivojlanishi muhokama qilinadi. Insonlardagi individual –tipologik farqlar, ularning shakllanishida ishtirok etadigan omillarning psixologik tomonlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: individual xususiyatlar, tashqi ta'sir, gen, xulq-atvor shakllari, xarakter, ochiqlik, altruizm, nevrotizm, ekstraversiya

Individual farqlar - bu odamlarning bir-biridan farq qilish usullari. Tashkilotning har bir a'zosi o'ziga xos xulq-atvoriga ega. Menejerlar uchun individual farqlarni tushunish juda muhim, chunki ular xodimlarning his-tuyg'ulari, fikrlari va xatti-harakatlariga ta'sir qiladi. Statistika ko'ra, bir xil bo'lgan ikkita shaxs yo'q, ular bir-biridan u yoki bu tarzda farq qiladi. SHuning uchun ham psixologning vazifasi shaxslardagi bu o'ziga xoslikni aniqlash va tushunishdir. Shaxslar orasidagi bunday o'xshashlik yoki farq individual farqlarni ko'rsatadi. Buni kundalik hayotimizda, atrofimizdagi odamlarni ko'rganimizda ko'rish mumkin. Misol uchun, ularning tashqi ko'rinishi haqida o'ylaganimizda, biz ko'pincha o'zimizdan nima uchun ba'zi odamlarning rangi to'q yoki oq rangga ega, nega ba'zi odamlar uzun bo'yli va boshqalar past, nega ba'zilar ozg'in va nima uchun ba'zilar ortiqcha vazn deb so'raymiz. Psixologik xususiyatlar haqida gap ketganda, biz ko'pincha juda gapiradigan yoki kam gapiradigan odamlarga duch kelamiz, ba'zilar juda ko'p kuladi, boshqalari esa tabassum qilish uchun ko'p vaqt talab etadi, ba'zilar esa juda samimiy, ba'zilar esa yolg'iz qolishni afzal ko'radi. Psixologiyada bular aql, shaxsiyat, qiziqish va qobiliyat kabi ba'zi muhim psixologik jihatlar bo'yicha odamlar o'rtasidagi farqlar yoki o'xshashliklarning darajasi va turiga ishora qiluvchi individual farqlar deb ataladi.

Ikkinchi yarmini hayotiy tajriba (tarbiya) bilan izohlash mumkin. Shaxsiyat tajriba orqali o'zgarishi mumkin, ammo qisqa muddatda emas. Ta'rifdan ko'rinib turibdiki, bu nisbatan barqaror xususiyatlardan keyin. Misol uchun, menejerlar shuning uchun xodimlarning shaxsiyatini o'zgartirishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ymasliklari kerak, lekin shaxsiyat xatti-harakatlarini tushunish uchun ishlatilishi mumkin. Bundan tashqari, ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxsiyat ish joyidagi xodimlarning fikrlashi, his-tuyg'ulari va xatti-harakatlari uchun yaxshi bashorat qiluvchi va tushuntiruvchi omil hisoblanadi. Shaxsiyat, masalan, ish bilan bog'liq munosabat va xatti-harakatlarga, masalan, martaba qoniqish va ish bilan bog'liq stressni engish kabi ta'sir qiladi.

Biroq, shaxsiyatdan tashqari, vaziyat ham munosabat va xatti-harakatlarga ta'sir qiladi. Vaziyat bosimi kuchli bo'lsa, shaxsiyat ish bilan bog'liq xatti-harakatlarga kamroq ta'sir qiladi. Xodimlar bunday vaziyatlarda turli xulq-atvorda erkin emas va shuning uchun shaxsiyat hal qiluvchi emas. Shuning uchun ham shaxsiyat, ham vaziyat omillari xatti-harakatlarga ta'sir qilishi mumkin. Oxir-oqibat, bilish, ta'sir va xatti-harakatlar shaxs va vaziyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir bilan belgilanadi. Samarali menejerlar ushbu o'zaro ta'sirni tushunadilar va undan xodimlarning optimal ishlashiga yordam berish uchun foydalanadilar.

Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, psixologik xususiyatlarda ikkita asosiy farq mavjud bo'lib, ular ko'pincha izchil va barqaror naqshni tashkil qiladi. "Izchillik" odamlarning xatti-harakatlarida muntazamlik ko'rsatishga moyilligini va ularning xatti-harakatlari tez-tez o'zgarmasligini anglatadi.

Xulq-atvordagi bunday izchillik va barqarorlik har bir inson uchun o'ziga xos xususiyat sifatida qabul qilinadi. Odamlar o'zlarining genetik tarkibi va o'sib-ulg'aygan muhiti tufayli o'zlarining noyob xususiyatlari / xususiyatlari va xatti-harakatlarini rivojlantiradilar. Individual farqlar genetik va atrof-muhit omillarining o'zaro ta'siri tufayli yuzaga keladi.

Genetik omil shundaki, biz genetik kodlar orqali ota-onamizdan ma'lum xususiyatlarni meros qilib olamiz. Xususiyatlarning fenotipi yoki ifodalangan shakllari ijtimoiy-madaniy muhitning hissasiga bog'liq. Biz ota-onamizga, ota-onamiz esa bobo-buvilarimizga o'xshamasligimizning sababi shu. Biz ota-onamiz bilan bo'y, ko'z rangi, burun shakli va boshqalar kabi ko'plab jismoniy xususiyatlar bo'yicha o'xshashliklarga egamiz. Bundan tashqari, biz ota-onamizdan ma'lum kognitiv, hissiy va boshqa xususiyatlarni meros qilib olamiz, masalan, intellektual qobiliyat, sportga muhabbat, ijodkorlik va hokazo. Biroq, bizning o'ziga xos xususiyatlarimiz asosan biz yashayotgan muhitning yordami bilan rivojlanadi.

Atrof-muhit bizning qanday tarbiyalanganimiz, uydagi muhit qanday, u erkinmi yoki qat'iymi, biz olgan ta'lim turi, odamlardan, atrofimizdan, kitoblardan, madaniy amaliyotlardan, tengdoshlarimizdan, o'qituvchilardan va boshqalardan nimani o'rganishimiz uchun javobgardir. Bu jihatlarning barchasi bizning potentsialimizni rivojlantira oladigan "atrof-muhit"ga tegishli. Atrof-muhit nafaqat modellar va boshqa imkoniyatlarni taqdim etadi, balki bizga ko'plab xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Biologik tuzilmalar va funktsiyalar atrof-muhit omillari, jumladan, jismoniy muhit (oziqlanish, harorat va boshqalar), shuningdek, ijtimoiy (tarbiya, o'rganish, ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va boshqalar) ta'sirida ham rivojlanadi. Bizning merosimiz qanday bo'lishimizni hal qila olmaydi, lekin atrof-muhitimiz ham hissa qo'shadi. Bizning genetik kodlarimiz turlicha ekanligi aniq. Shu bilan birga, atrof-muhit ham odamdan odamga farq qiladi. U turli imkoniyatlarni taklif qilish orqali chegaralarni belgilaydi yoki diapazonni belgilaydi. Shuning uchun har birimizning rivojlanish naqshimiz boshqalarnikidan farq qiladi. Bu bizni nima uchun ba'zi jihatlarda o'xshash va boshqalarda farqli ekanligimiz haqida o'ylashga majbur qiladi.

Olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, shaxsiyatning beshta xususiyatidan (ekstraversiya, nevrotizm, altruizm, vijdonlilik va ochiqlik) iborat bo'lgan "Katta beshlik modeli" mavjud bo'lib, ular o'z navbatida o'ziga xos pastki xususiyatlardan iborat. Bu shaxsiy xususiyatlar xususiyatlar ierarxiyasining yuqori qismida joylashgan. Odamlar har bir xususiyat uchun kontinuumga joylashtirilishi mumkin.

Ekstraversiya - bu ijobiy ta'sirni boshdan kechirish va o'zini va dunyoni yaxshi his qilish tendentsiyasi. Introversiya - davomiylikning boshqa tomoni - kamroq ijobiy his-tuyg'ular va kamroq ijtimoiy shovqin bilan bog'liq. Ekstraversiya ish joyida ko'proq martaba qoniqish bilan bog'liq.

Nevrotizm o'ziga va dunyoga nisbatan salbiy his-tuyg'ularni boshdan kechirish tendentsiyasini anglatadi. Kuchli nevrotik xususiyatlarga ega odamlar stressni tezroq boshdan kechiradilar va o'zlarini tanqid qiladilar. Bu zaiflik, balki kuch ham bo'lishi mumkin. Ularning tanqidiy munosabati tufayli ular o'z faoliyatini yaxshilashga intiladi va guruh muhokamalarida tanqidiy fikr yurita oladi. Demak, bu shunchaki salbiy xususiyat emas.

Altruizm (kelishuvchanlik) boshqalar bilan yaxshi munosabatda bo'lish xususiyatini anglatadi. Ushbu shaxsiy xususiyat bo'yicha past ball olganlar antagonistik va shubhali. Ba'zi hollarda, bu mulk foydali bo'lishi mumkin, masalan, ijtimoiy ko'nikmalar juda zarur bo'lgan qarzlarni undirishda.

Vijdonlilik g'amxo'rlik va qat'iyatni anglatadi. Bu tartiblilik va o'z-o'zini tarbiyalash bilan birga keladi. Vijdonlilik martaba muvaffaqiyatining yaxshi prognozidir. Bu ish va ijtimoiy kompetentsiya uchun to'g'ri ko'nikmalar bilan birga bo'lishi kerak.

Ochiqlik - bu shaxsning yangi tajriba va xavf-xatarlarga qanchalik ochiqligi, keng qiziqishlari va o'ziga xosligi. Bu ijodkorlik va innovatsiyalar talab qilinadigan kompaniyalarda afzallik.

Xuddi shunday, turli xalqlarning shaxslari o'zlarining shaxsiyati, xarakteri va aqliy qobiliyatlari jihatidan farq qiladi. Bu ularning geografik, ijtimoiy va madaniy muhitining natijasidir. Ko'pgina tadqiqotlar amerikaliklar va negrlar, xitoylar va yaponlar, inglizlar va hindlar o'rtasida farqlar mavjudligini ko'rsatdi. O'g'il bolalar va qizlarning rivojlanishi jinsdagi farq tufayli farq qiladi. Qizning jismoniy rivojlanishi o'g'il bolalarga qaraganda bir yoki ikki yil oldin sodir bo'ladi. 11 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan qizlar o'g'il bolalarga qaraganda uzunroq va og'irroq. 15 yoshdan keyin o'g'il bolalar poygada g'alaba qozona boshlaydilar. Qizlar mehribon, mehribon, hamdard va muloyim, o'g'il bolalar esa jasur, qattiqqo'l, xolerik, samarali va malakali. Demak, jismoniy, intellektual va hissiy rivojlanish yoshning o'sishi bilan bog'liq. Ko'p odamlar aql-idrokda farqlar tufayli farqlanadi. Aql-idrok va aqliy yoshi o'rtacha darajadan past bo'lgan odamlar o'rganishda juda qiyinlashadi va o'rtacha aqlli odamlar tezda o'rganishadi. Va ba'zi odamlar temperament bo'yicha faol va tezkor, boshqalari passiv va sekin, ba'zilari hazilkash, boshqalari esa qisqa temperamentli. Shaxsning hissiy barqarorligiga jismoniy, aqliy va atrof-muhit omillari turlicha ta'sir qiladi. Hissiy barqarorlikdagi farqlar individual farqlarni keltirib chiqaradi.

Bundan tashqari, individual farqlar ota-onalarning iqtisodiy ahvoli va bolalarning ta'limi bilan bog'liq. Ikki iqtisodiy sinfning bolalari uchun o'xshashlik va tenglik bo'lishi mumkin emas. Shuningdek, zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biri shaxsni har tomonlama rivojlantirishdir. Shaxslarning maqsadlari, qiziqishlari, hissiy muammolari va qobiliyatlari har xil. Biz bolalarga ta'lim berishda bu individual farqlarni e'tiborsiz qoldira olmaymiz. Maktab ishi guruh asosida rejalashtirilganligi sababli, bu barcha o'qituvchilar uchun katta qiyinchilik tug'diradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, individual farqlar psixologiyasi asosan guruh farqlarini o'rganadi. Shaxslar yoshi, xususiyatlari, jinsi, irqi, ijtimoiy sinfi va boshqalar bo'yicha tasniflanadi va ushbu tadqiqotda ushbu guruhlar ichidagi va o'rtasidagi farqlarni kuzatadi. Jismoniy, aqliy, ijtimoiy va madaniy farqlar va boshqalar individual farqlar ostida o'rganilmoqda. Individual farqlar individual xususiyatlar yoki xususiyatlar soni bo'yicha shaxslar o'rtasidagi o'zgarish yoki og'ishlarni anglatadi. Bu o'zining umumiyliги bilan bir shaxsni boshqasidan ajratib turadigan farqlarni anglatadi.

References:

1. Barrik, M. R. va Mount, M. K. (1993). Katta beshlik shaxsiy o'lchovlari va ish samaradorligi o'rtasidagi munosabatlarning moderatori sifatida avtonomiya. Amaliy psixologiya jurnali, 78, 111–118.

2. Barrik, M. R. va Mount, M. K. (1991). Katta beshlik shaxsiyati va ish samaradorligi: meta-tahlil. Xodimlar psixologiyasi, 44, 1–26.
3. Jonson, W. (2014) Rivojlanayotgan farq. Palgrave Makmillan.
4. Kronbax, L. (1957). Ilmiy psixologiyaning ikkita fanlari. Amerikalik psixolog, 12, 671-684.
5. Deary, I.J., Whiteman, M.C., Starr, J.M., Whalley, L.J., & Fox, H.C. (2004). Bolalik aqlining keyingi hayotga ta'siri: 1932 va 1947 yillardagi Shotlandiya ruhiy tadqiqotlarini kuzatish. Shaxsiyat va ijtimoiy psixologiya jurnali, 86, 130-147.
6. Flynn, J.R. (2012). Biz aqlliroq bo'layapmizmi? Yigirma birinchi asrda IQning o'sishi. Kembrij universiteti matbuoti.